

Als de natuur spreekt

en wij luisteren

Bioregionale regeneratie in Tunesië

Sandra Barth

Een verhaal over niet weten, luisteren naar de natuur, een mycelium vormen van mensen samen met bomen, planten en grond. Aan de hand van een reis in Tunesië schrijft Sandra Barth een reisverslag, zodat ook jij dit kunt ervaren.

Als de natuur spreekt

en wij luisteren

Bioregionale regeneratie in Tunesië

Sandra Barth

September 2026

Inhoud

Ontmoet het gezelschap 4
Start van een reis zonder programma 6
Leren omgaan met niet weten in Tunesië 7
Verbinden met de aarde in Tunesië 14
'Mon ami nouveau' in de woestijn in Tunesië 20
Zand, zout en een race tegen de donder in de Sahara 27
Spelen in het zand en helend water: van de Sahara naar Chott el Djerid 36
Waar water heilig is: van bergoases naar het menselijk mycelium 42
Gebroken leidingen en de schaduw van fosfaat: door het geteisterde binnenland 50
Het geheugen van het water: van levende bodem tot Romeinse mozaïeken 57
Gathering to birth the Mediterranean Hub 67
Meet the group (II) 68
Een cirkel binnen een cirkel 71
Meer Informatie 80

Ontmoet het gezelschap

Joe en Penny (Design School)

Elyes (organiser)

Karim

Jane

Youssef

Annelieke

Hadi

Davida

Mieke

Melissa

Boulos

Stefan

Denis

Prajjwal

Rawane

Sandra (schrijfster)

Henderieke

Claire

Hassan

Talal (reisleider)

Azziz (buschauffeur)

Start van een reis zonder programma

Vandaag ben ik met deze drie kanjers van vrouwen vertrokken naar Tunesië. We gaan het avontuur tegemoet. We weten dat we negen dagen gaan rondtrekken maar waarheen weten we niet. Gelukkig is **Annelieke Verkerk** al eerder geweest dus we vertrouwen op haar ervaring.
We gaan met een groep mensen uit vijf werelddelen door Tunesië trekken met als doel van elkaar te leren, maar vooral ook te ervaren hoe het is om als Tunesiër verbonden te zijn met je land, de zee, maar ook de woestijn. Een zgn. Immersion, een bioregionale reis, georganiseerd door **Elyes M.** en **Joe Brewer** van de **Design School for Regenerating Earth**.

Vandaag zijn we aangekomen in Tunis en hebben al kennisgemaakt met een deel van de groep. Ik zal de komende dagen verslag leggen van deze reis en ben benieuwd naar de verbinding van de mensen met water. Wij als Nederlanders zijn zo gewend aan overvloed van water, dat is hier wel anders!

Leren omgaan met niet weten in Tunesië

In het Hostel in Tunis begint de dag op gang te komen. Twee mannen staan op het dakterras oefeningen te doen. Een mier van een centimeter loopt door de wc. Ik douche waar de wc in de douche zit, daar had ik dus ook naar de wc kunnen gaan. We sliepen met vier vrouwen op een kamer. Ik ben netjes aangekleed: decollete bedekt, blouse met lange mouwen en lange broek. In het hostel moet je schoenen uit. Dus ik loop op mijn (buiten)slippers. We weten nog niet waarheen we gaan en met welk vervoermiddel. We moeten 9.30 klaarstaan.

Ontmoetingen en verhalen in het hostel

Dan blijkt dat miin horloge nog op Nederlandse tijd staat en we nog een uur extra hebben voor we vertrekken. Alle tijd dus om met de gasten te spreken die ook in de hostel zijn. Abdullah, een student voor sporttrainer vertelt over de worteling met zijn land, Algerije. Ook al is Tunesië vergelijkbaar met zijn land, als hij voet op eigen bodem zet voelt hij zich thuis. En meer in control omdat hij de gewoontes kent. En omdat hij zich verbonden voelt met de grond in zijn land. Als hij vertelt over de mooie bergen en groene dalen, glimmen zijn ogen. Hij houdt ervan om met kinderen te werken, hij wil ze vaardigheden meegeven waar ze hun hele leven wat aan hebben. Met behulp van sport.

Hij vertelt vol passie over de bergen en vruchtbare grond in het noorden van Algerije. We maken nog even grapjes over dat er geen mensen in de woestijn wonen, omdat daar geen bezorging is van water of maaltijden.

Ik spreek nog iemand uit Budapest die in Londen woont en iemand uit Marokko die net een paar dagen heeft rondgereisd. Ik voel me als Amersfoorts provinciaaltje een newbe tussen deze nomads ook al ben ik zeker 30 jaar ouder.

Onderweg naar het onbekende

Dan begint de groep zich te verzamelen. Joe en Penny arriveren ook en we doen een eerste kennismaking voor we de bus ingaan naar, ja naar waar eigenlijk? We horen dat we naar een ecologische boerderij gaan. We rijden een paar uur langs de baai en olijfgaarden. Ik zie veel verdroogde cactussen, die de omheining van de akkers en boomgaarden vormen. Ondertussen praten de reizigers in de bus druk met elkaar, uit Costa Rica, China, India, Colombia, Nederland, US en Libanon. Tegen lunchtijd komen we bij een poort en rijden een landgoed op.

De kunst van het omgaan met niet weten

Daar worden we hartelijk ontvangen door de eigenaresse van Samana Balans. We zijn op een ecologische boerderij aangekomen. Daar worden we onder een prachtige patio ontvangen waar we in een kring de kennismaking doen. Joe vertelt over waar we nu staan als samenleving en dat het de eerste keer is dat we bewust aan een nieuwe samenleving kunnen bouwen. Ook legt hij uit dat we allemaal zoveel mogelijk paardenbloempluizen moeten rondstrooien, je weet immers niet welke zaadjes waar uitkomen: op beton of vruchtbare aarde. Het is een ingewikkelde tijd waarin we leven met politieke en economische systemen die niet meer werken. We moeten leren om in zo'n tijd te leven. Voorbereid zijn op wat ook komen zal. Naast leren zelfvoorzienend te zijn, is omgaan met onzekerheid en niet weten een belangrijke vaardigheid. Ik begrijp nu ook waarom we geen programma hebben gekregen van de reisleider: dat is om te leren met niet weten om te gaan. Wij Nederlanders, gewend aan paklijsten, programma's kunnen nog wat leren van het organisch laten ontstaan van dingen die de Tunesiërs hanteren.

Luisteren naar de energie en het land

Joe vertelt verder: als we ons hart openen voor de intelligentie van het land en de mensen die daar wonen, weten we wat we moeten doen. En dan bedoelt hij geen burgerparticipatie, maar werkelijk werken met wat er is en laten ontstaan waar de energie zit. Dat ondersteunen.

Terug naar diversiteit

Na een kennismakingsrondje waarin we ons allemaal voorstellen en onze intentie voor de reis geven, is het tijd voor een rondleiding over het terrein.

Rima leidt ons rond en vertelt vol passie over hoe ze de boerderij weer tot leven brengen van monocultuur naar diverse teelt. Ze verbouwen nu naast olijven ook granaatappels, amandelen.

De verhalen van een 400 jaar oude olijfboom

Terwijl Rima vertelt over de aanpak om het flinke stuk land weer vruchtbaar te maken, sta ik tegen een 400 jaar oude olijfboom. De oude boom geeft me beelden en met die beelden zie ik een stripverhaal voorbij komen. Hij vertelt dat hij erg blijnis dat hij nu zo goed verzorgd wordt. Hij waardeert de liefde die de mensen op de boerderij aan hem geven. Het herinnert de boom aan vroeger tijden, waarin de regio groen en vruchtbaar was. Dat er een geitenhoeder met zijn geiten onder zijn takken rustte en nog kon luisteren naar de verhalen van de boom.

Toen kwamen vijanden van overzee het land binnenvallen en alles was vernield. Ook het dorp vlakbij. Het verhaal van dit land dat vaak is binnengevallen maar altijd weer is opgestaan en weer heeft opgebouwd. Nu kan de boerderij én de olijfboom weer floreren.

Feestmaal onder de Tunesische zon

Dan is er een overdadige lunch met salades, shakshuka, gegrilde groenten, olijven (natuurlijk) en rijst. En vers gebakken brood met anijszaadjes, heerlijk. Het water nam niemand dus ik ook niet, maar gelukkig kwam er al snel een giga watermeloen die werd geslacht. Tijdens de lunch deelden we wat verhalen en wisselden we ervaringen uit.

Aankomst in de rotswoningen

Toen ging de reis verder naar het zuiden. Drie uur zagen we olijfgaarden, huizen in the middle of nowhere met mensen die daar wonen en bewatering via zonnepanelen.

Langzaamaan werd het steeds donkerder. We zagen niets meer. Toen we aankwamen nam een vrouw, Sondes, ons vier Nederlandse vrouwen en Youssef mee naar haar huis. Het was pikkedonker en gelukkig konden we in het licht van haar telefoon de weg vinden over de gaten in het pad. Haar huis was niet ver. Rond een binnenplaats waren een aantal grotten uitgegraven in de rotsen. Een voor de badkamer, twee slaapkamers, een keuken en een woonkamer. Wij vieren mochten in de woonkamer slapen. De woonkamer had een klein extra grotje waar Annelieke in kroop en ik lag met de rest in het grotere deel.

Diepe gesprekken en een warme ontvangst

Maar eerst kregen we nog een heerlijke maaltijd waarbij we hoorden van Youssef, die voor de VN heeft gewerkt hoe hij denkt over de SDG's en net als wij, ziet hij dat het een consensus is en dat er nog steeds economische groei in staat, ook al staat er duurzaam voor. En dat ze zo zijn geformuleerd dat erin staat wat we niet willen: geen honger, in plaats van bijvoorbeeld iedereen voldoende voedsel.

Zo bespreken we meer dingen die internationaal spelen en leren van elkaar hoe we er tegenaan kijken. Youssef woont een deel van het jaar in Nederland en een deel in New York, waar ook zijn vrouw en dochters wonen. Maar zijn familie woont in Tunesië dus hij als oudste zoon heeft ook verantwoordelijkheden hier.

De rust en stilte van het zuiden

Dan komt de man van onze gastvrouw thuis, Nasser. Hij is iemand die in veel landen heeft gewerkt, maar nu vooral in Parijs. Sondes heeft hierdoor haar handen vrij voor haar eigen kruidenwinkel. Ze vertelt dat ze meestal niet zoveel en uitgebreid eet maar als haar man thuis is kookt ze twee keer per dag een warme maaltijd. De gastheer vertelt dat hij geniet van de stilte in zijn geboortedorp. En dat het echt pikdonker is. Wij merken het ook en de drukte van snelwegen of andere stadsgeluiden die we normaal in Nederland

horen, zijn er hier niet. Door de bewolking zien we geen sterren en is het nog donkerder. Gelukkig is er een buitenland die de binnenplaats verlicht.

Eén minuut verbinding met thuis

Er is hier geen wifi, ik denk aan het thuisfront. Ze willen vast weten hoe het gaat. Dus ik zet alle whatsapjes klaar en zet 1 minuut mijn roaming aan. Ploep ploep ploep, allemaal vinkjes. Dan is het tijd om in onze grotten te gaan slapen. Hoewel, Mieke en Henderieke begonnen de nacht door buiten te slapen. Een eigenwijze krekel zingt ons in slaap, terwijl een hond in de verte het ritme aangeeft met een constante blaf.

Verbinden met de aarde in Tunesië

Tijdens zonsopgang om 4.45 uur klinkt het ochtendgebed door het dorp. Ik draai me nog even om en hoor dat het regent. Mieke en Henderieke zijn ook in de grot gekropen. Ik slaap nog door tot 7.30 zodat ik nog kan aankleden als het ontbijt wordt geserveerd. En wat voor een ontbijt! De thee is van kruiden van de bergen die ze zelf verzamelt. Er zijn dadels, verse pistachenoten, gedroogde en ingemaakte vijgen, versgebakken flatbread en olijfolie om in te dippen. En een amandelpasta waar volgens mij ook olijven in zitten want het is donkergroen.

Regen en raadselachtige pieken

Ik doe mijn poncho aan over mijn rugzak omdat het regent. Ik ben blij met de regen. Het is daardoor niet heet, maar lekker verkoelend. Ondertussen maak ik wat foto's van de omliggende bergen en zie dat een berg op de top een heel aparte rotsformatie heeft. Of is het een kasteel? Het is te hoog en te ver om het goed te zien.

Weer een lesje niet weten

Als echte Hollanders lopen we stipt tegen half 9 naar het café waar we elkaar zouden ontmoeten. Het café is een huis waar de mannen uit het dorp koffiedrinken. Youssef

heeft veel bekijks met vier blonde vrouwen. We zitten onder een afdakje en drinken gezamenlijk een fles water. Alleen niet iedereen heeft het bericht gekregen dat we om 8.30 uur zouden verzamelen. Dus het duurde even tot we compleet waren. Weer een mooi lesje niet weten. Toen leidde een gids van het dorp ons de berg op.

AI als spiegel van de mens

Het was een hele klim omhoog. Onderweg raak ik in gesprek met Denis, die nu in Costa Rica woont maar uit Rusland komt. Hij is (o.a.) AI-specialist én verbonden aan de beweging van de Design School for Regenerating Earth. De perfecte persoon om te vragen hoe hij kijkt tegen de ontwikkeling rond AI. Ik hoor in Nederland veel verschillende geluiden, mensen die denken dat AI gevaarlijk is. Dat het ons gaat overheersen. In tegenstelling tot Bob de Wit, hoogleraar bij Nyenrode, die ik vorige week sprak, die denkt dat het misschien wel goed is dat AI ons gaat overheersen. AI gaat vast beter voor de aarde zorgen dan wij. Denis hoort mij aan en zegt dat hij AI ziet als onze spiegel. Wat we erin stoppen, komt eruit.

Leren verbinden met de aarde

Als wij ons met de aarde, het land en de natuur verbinden, dan komt er vanzelf een verandering in ons hart. En dat zal zijn weerklank vinden in AI. Ondertussen is er een zelfdestructieve maatschappij die naar zijn ondergang voortdendert. En dat is wat het is. Ik loop verder en denk hierover na. Het voelt heel kloppend: wat we erin stoppen komt eruit. Mijn conclusie: laten we dus maar zoveel mogelijk gebruik maken van AI om het te voeden met positieve gedachten, hartsverbinding met de natuur en elkaar.

Heldere wind en mentale rust

We lopen naar een oude ruïne. Het blijkt een opslagplaats te zijn voor het dorp waar ze hun oogst stalden. Hoog, dus beschermd tegen overstromingen en beschermd tegen vijanden. Het is een mooi bouwwerk met allemaal mooie boograampjes. En zoals hier gebruikelijk: zonder kozijn of glas. Dit was alleen niet onze eindbestemming, we gingen nog verder de berg op. Terwijl we omhooglopen, voel ik de wind toenemen. Het gebrek aan wifi of 5G heeft ervoor gezorgd dat de gebruikelijke stroom aan berichten die dagelijks via meerdere mailadressen, berichtenkanalen en social media naar mij toekomen is gestopt. De stilte hier en een enkele haan en vogel maken dat ik uit mijn overlevingsmodus kom en mijn lichaam en hoofd ontspannen. De wind draagt daar nog aan bij en blaast de laatste gedachten aan werkissues, lastige dilemma's en breinbrekende situaties uit mijn hoofd. Mijn headspace wordt ruimer en ik voel nog meer rust over me heen komen.

Geurende tijm en herwonnen adem

Als we verder lopen is het me duidelijk: we gaan helemaal naar de rotsformatie boven op de volgende berg. Het lopen bergop kost me moeite omdat ik deze winter nog maanden lang zo benauwd was, dat ik bijna niet kon werken. Dat is al veel beter maar ik moet veel stilstaan. Gelukkig ben ik niet de enige. Het uitzicht is prachtig. En ik ruik de thee die ik vanmorgen kreeg. Dan zie ik dat de hele berg bezaaid is met tijmplantjes en de geur is de hele weg bij me alsof de kleine plantjes me meer lucht geven terwijl ik loop. Ik herinner me dat ik mijn kinderen vroeger tijmsiroop gaf als ze hoestten en benauwd waren. Buiten de extra lucht, werkt de geur ook ontspannend. Als we eenmaal boven zijn, zien we de zee in de verte liggen. Velen klommen ook de rotsformatie op. Maar dat was een lastige trap dus ik heb het niet gedaan. Ik heb mijn eigen limits al verlegd. Dat is goed voor nu.

Een potje haver en vrolijke ritmes

Als we beginnen aan de afdaling, komt de zon door. Mijn armen worden al rood van de sterke zon, gelukkig heb ik zonnebrandcrème mee. Ik doe mijn hoed op, maar moet hem vasthouden omdat hij anders afwaait. Als we beneden aankomen bij het café krijgen we water en zitten we even. Maar al snel mogen we naar een huis in het dorp waar twee vrouwen zijn die haver malen op een steen met de hand. Dat is hun beroep. De reisleider maakt er een potje van want die schopt de bak met haver om en het ligt over het hele kleed. Maar de demonstratie gaat door en al zingend draait ze aan de steen. We klappen mee op de maat. Dan mogen anderen de molensteen draaien en we gaan van Arabische liederen naar Russische en verschillende ritmes.

Kakofonie van het dorpsleven

Ondertussen rusten we wat uit van de klim en drinken thee van tijm uit de bergen. Na de demonstratie nemen ze ons mee naar een patio met matjes waar we rusten en lunchen. Weer een heerlijke soep, salade en couscous met kruiden uit de bergen. Het is gemaakt door de vrouwen van het dorp. We mogen rusten tot 17.00 uur en als ik op mijn matje in onze grot lig, houden twee hanen een wedstrijd wie het hardst kan kraaien en een geit en een hond moedigen ze aan met geblaat en geblaf. Zo val ik in slaap.

Diepe slaap en Star Wars-holen

Ik slaap als een blok, zo diep dat mijn reisgenoten me laten rusten bij de volgende activiteit. Ik mis een tocht naar de top van een andere berg met een nog beter bewaard gebleven opslag. Er zijn ooit opnames gemaakt voor Star Wars hoor ik later, en een aantal hokjes zijn dan ook vernoemd naar Yoda en Luke Skywalker. De groep doet een rituele Hawaïaanse dans. Dat heb ik allemaal gemist. Maar als ik wakker ben en het net zo donker is geworden dat ik het licht aan moet doen, komt de tourguide me halen. Ik krijg een persoonlijke lift met de bus naar de plek waar we dineren.

Een beweging die al staat

Daar is het gezelschap al aanwezig. Terwijl we wachtten op het eten, had ik prachtige gesprekken over hoe we kunst kunnen inzetten voor maatschappelijke onderwerpen, waar ik de afgelopen twee jaar mee bezig was, over hoe wij het Bioregional Learning Center North Sea Delta vormgeven en nog veel meer. Ik realiseer me dat de regeneratieve beweging en überhaupt de bottom-up beweging eigenlijk al zo verbonden zijn, dat we niet meer bottom-up zijn. We zijn er. We zijn georganiseerd. We zijn verbonden. We werken samen en niet tegen elkaar in. Het is een mooie constatering om de dag mee af te sluiten, voor we naar onze grot terugkeren en al kletsend en reflecterend over de dag gaan slapen.

'Mon ami nouveau' in de woestijn in Tunesië

20 september 2026

Als ik mijn ogen open, zie ik dat Mieke en Youssef al op zijn, door de deur van mijn grotje. Het is zonnig weer hoewel de binnenplaats nog in de schaduw ligt. We gaan vandaag naar de woestijn, twee nachten in de Sahara doorbrengen. Annelieke had dit ons al verklapt en ze vertelde ook dat ze er erg tegenop zag om in de koude tent te liggen en overdag in de hitte te overleven. Ik hoor bij het ontbijt, dat weer overdadig is, dat we geluk hebben. De andere gasten hebben geen water of geen ontbijt.

Niet weten

De bus zou om 9.00 komen en we hebben nog de tijd om naar de winkel te gaan van Sandos, onze gastvrouw. Ik blijf bij het huis want we passen niet allemaal in de auto. Mijn reisgenoten komen terug met theeën en kruiden. En voor we het weten, zijn we weer onderweg met de bus. Terwijl ik geniet van het uitzicht werk ik ondertussen aan het plan van bioregional learning centre North Sea Delta.

Eerder had Elyes op aandringen van sommige deelnemers verteld wat het programma was. Maar ik zei hem dat dat niet hoeft. Een van de vaardigheden die we moeten leren is omgaan met niet weten, zoals Joe vertelde aan het begin van deze reis. En dan is het juist een mooie oefening om niet te weten wat er gaat gebeuren.

Mon ami nouveau

We maken een paar stops. Als eerste de winkel van Sandos. Daarna stoppen we bij een mooi uitzichtpunt waar ook kleden worden verkocht.

De reis gaat verder en na een mooi drum/klap/zangconcert van onze Libanese vrienden gaan we over op een playlist van muziek van de Sahara. We krijgen een heerlijke lunch, weer in een cave in een berg. Iets verderop is een gebouw hoe mensen leefden voor de Arabieren. Het is vergelijkbaar. Een oude vrouw maalt net als de andere vrouwen de dag ervoor. Het werd gepresenteerd als museum maar die mensen wonen daar. De oude vrouw komt naast me zitten en vertelt Elyes dat ze mijn sjaal mooi vindt. En mijn tanden. Dat snap ik, zij heeft geen tanden meer. De oude vrouw vertelt dat ze s nachts in een van

de holletjes slaapt. Ik zeg: mon ami nouveau' en ze glimt. We gaan samen op de foto en we stappen weer op onze gerieflijke bus met airco. Inmiddels is het weer boven de dertig graden dus we moeten onze hoeden dragen. Ik heb er gisteren een koord doorgeregen en nu waait mijn hoed niet meer af.

Hollandse luchten

Langzaam komen we uit de bergen en het landschap verandert naar een vlakte met kleine struikjes en stenige grond. Tot onze verbazing zien we Hollandse luchten: in de verte valt een bui. En niet veel later rijden we door de regen.

Dan zijn we getuige van een fenomeen dat maar eens in de twintig jaar voorkomt. Twee rivieren komen bij elkaar. Normaal is het hier gortdroog maar nu stroomt en kolkt het water alsof het niet anders weet. We mogen uitstappen en Joe, Denis, Stefan en Annelieke weten niet hoe snel ze het water in kunnen lopen. Het is een prachtig gezicht! Niet alleen het kolkende water maar ook de blije gezichten van mensen die de verbinding met een rivier zoeken die er normaal niet is. Water is zo heilig hier.

Niemandsland

De chauffeur maant ons terug te komen, we lijken wel spelende kinderen met een strenge meester. Gelukkig luisteren we en rijden we verder. En dan verandert het landschap weer. Het wordt zanderiger, de stenige grond verdwijnt. Ik zie erfafscheidingen gevlochten van palmtakken en er is zoveel zand tegenaan gewaaid dat er alleen nog maar een paar puntjes uitsteken.

We rijden verder door niemandsland en ik verwacht dat we straks aankomen bij nog meer niets en dat daar de kamelen klaarstaan. In plaats daarvan rijden we een stad in! Het is Zaafrane.

Kilometers dadels

Na de stad komen we in een monocultuurgebied. Waar in het gebied rond de ecologische boerderij (olijven) en in Zammour waar we waren vroeger mensen zelfvoorzienend leefden, heeft de regering in de jaren vijftig besloten om monocultuur toe te passen. Hier met dadels. Kilometers en kilometers staan er dadelpalmen. Het is fantastisch om te zien, ik heb nooit een dadelpalm gezien. Maar tegelijkertijd zie ik ook de risico's en de afhankelijkheid van de mensen voor aanvoer van andere voedingsmiddelen.

Dan slaan we een zandpad in en komen bij Camping Les Insolites. En ja er is alleen zand omheen. Daar krijgen we welkomstthee en dan blijkt er een misverstand te zijn.

Glamping

De reisleider dacht dat de kamelenman een permit zou regelen en de kamelenman dacht dat de reisleider het deed. Het gezelschap is verward en zit met veel vragen. Elyes redt zich er goed uit: hij zegt: 'Voor mij is het net zoveel niet weten als voor jullie.' We mogen dus niet de woestijn in. Maar we zitten er toch al middenin. We hebben nu wel een luxe cabin met 4 bedden (jawel geen matrassen op de grond) en een badhok zoals op een camping. Dus geen latrines of wat ook. Eigenlijk wel prima zo, ren soort glamping. We hebben alleen geen bedoeinen ervaring.

Karavaan naar de zonsondergang

Mijn enkel is verzwikt en ik kan amper lopen. Toch stap ik op de kameel. Maar met mijn enkel voel ik me onzeker dus ik stap er af als de foto klaar is.

De karavaan gaat de woestijn in en ziet de zon in het zand zakken. Een paar rollen enhousiast van de duinen af in het zand.

Concert en paardenshow

Als ze terug zijn, dan begint er een concert. Bij het inzetten van de muziek haast iedereen zich met spoed zich naar de binnenplaats en gaat zitten en staan rond het vuur. Er is een trommel, een fluit en een zanger. Het trio loodst het publiek naar buiten waar een paardenshow begint. De mannen op paarden rijden af en aan en het publiek juicht.

Dan komt de stoet weer de binnenplaats op en ze worden naar een demonstratie broodbakken geleid. Ondertussen relaxen Mieke, Hendrieke en ik met Elyes en Youssef op matrasjes op het terras naast de binnenplaats.

Arabisch gebed

We krijgen een heerlijk diner. Voor we beginnen, vraag ik of iemand een momentje stilte wenst. Hasan staat op en zegt ja. Hij vraagt me om iedereen tot stilte te manen en dat doe ik. Hij gaat ons voor en we zeggen hem na in het Arabisch. Hij blijkt dit altijd te doen, maar tot nu toe in stilte. Een gefrituurde mix aardappel/groente in een deegvel, rijst, salade en een frittata. Dat zal in het Arabisch wel anders heten, maar ja ik kom uit Europa. Dan volgt er een nieuw gerecht met aardappel, vlees en tomaat in een soort tomatensaus. Het is weer heerlijk. Toe krijgen we meloen.

Raptors en een conversatie met een beek

Ik breng de avond door op het terras en klets met Annelieke, terwijl er een groepje naast ons geniet van de waterpijp. We bespreken wat vogels uit de omgeving met ortnitoloog Pradjwal die uit India is gekomen. Ik krijg een lesje Raptors/predators. Ook hoor ik van Francine hoe zij een keer paddo's heeft geprobeerd. Ze deed dat naast een beek en ze had een hele diepe ervaring. Ze kon echt zich met de beek verbinden en had een hele converstie ermee. Sindsdien voelt ze zich extra sterk verbonden met de beek.

Een einde aan een dag van niet weten

We proberen de verschillende drankjes. Boga en Ananas/coco zijn mijn favoriet. Na deze suikeraanval ben ik nog klaarwakker maar we gaan toch maar naar bed, waar mijn kamergenoten hun bedden al buiten hebben gezet. Het is erg warm in de tent. Annelieke gaat ook buiten slapen dus ik heb een enorm boudoir voor mijzelf.

Zand, zout en een race tegen de donder in de Sahara

21 september 2026

Ochtendcomfort en zoute lippen

De dag begint met onverwachte luxe: een douche met voldoende waterdruk, warm water en doortrekkende toiletten met een bril. Maar zodra ik naar buiten stap, merk ik dat mijn lippen direct zout smaken. Het voelt precies alsof ik aan zee ben; de woestijn is hier doordrenkt van het zout. Na een voedzaam ontbijtbuffet met verse eitjes maken we ons klaar voor een wandeling naar de dadelpalmgaard.

Op blote voeten door de boomgaard

Onderweg zet Prajjwal zijn schoenen simpelweg in de berm. We lopen uiteindelijk toch allemaal op blote voeten door het mulle zand. Hij vertelt me dat hij wel vaker dingen even ergens neerlegt als hij gaat hiken als ornitoloog (vogeldeskundige). En dan ligt het er altijd nog. Alleen hij vergeet het wel eens op te pakken en dan moet hij helemaal weer terug, zegt hij lachend. Alles is hier zand: de weg, de berm en de akkers. Het is louter dankzij irrigatie dat er überhaupt iets kan groeien; overal slingeren zwarte waterslangen door de velden. Ik vraag me hardop af of hier nog ergens een natuurlijke oase is, maar onze gids vertelt dat die al lang is opgedroogd. Tussen de palmen door zien we verrassend veel groenten: maïs dat als wind- en zandafscheiding fungeert, velden vol watermeloenen, pepers en vijgenstruiken. De gids wijst ons ook op een plant waaruit stoffen worden gewonnen die traditioneel helpen bij hartklachten.

Geitenzakken en zoet water

De landeigenaar vertelt trots over de traditionele geitenzak: een waterzak gemaakt van geitenhuid waarin drinkwater opvallend koel blijft. Hij maakt lachend een grap dat hij zowel zijn geit als zijn eigen haar kamt, waarna hij zijn muts afzet en morsdood kaal blijkt te zijn, zijn harde schaterlach galmt over het zand. Hij legt uit dat de dadels die van de oude bomen geplukt worden de oogst van vorig jaar zijn; van de minder zoete soorten koken ze een rijke siroop. De commerciële bomen worden jaarlijks geoogst. Een stuk verderop zien we een triest gezicht: een veld met palmen die langzaam afsterven. Het is er te nat geworden waardoor de wortels zijn gaan rotten, en het zoute grondwater doet de rest. Dadelpalmen hebben immers zoet water nodig om te gedijen.

De eenzame wachter en de taal van worteling

Even later sta ik met mijn rug tegen een eeuwenoude palm. Waar de olijfboom me eerder een levendig, bijna opgewekt verhaal bracht, voelt het contact met deze boom heel anders: zwaar, stil en doordrenkt van een diep verdriet. Ik zie een kale, steile

bergwand vol geërodeerde lagen, alsof alles wat zacht en voedend was door de tijd is weggesleten tot er alleen nog kaal gesteente overblijft. Daar doorheen schemert een karavaan met kamelen en mensen door het zand, een echo van een voorbije tijd. Onze gids Sami vertelt dat de palm hier al honderden jaren staat, ooit als scheut meegenomen uit Algerije door de voorouders van de landeigenaar, en dat hij hier al generaties overleeft zonder dat iemand hem water geeft. Hoewel hij omringd wordt door strakke rijen monocultuur, staat deze ontwortelde migrant volkomen geïsoleerd in de menigte. Hij laat me zien hoe eenzaam overleven kan zijn wanneer de verbinding met het grotere geheel is doorgesneden, maar toont tegelijkertijd de rauwe kracht van het land: je hoeft niet verzorgd te worden om overeind te blijven als je diep genoeg geworteld bent in wie je bent.

Een glijbaan uit de palm

Even later zorgt een neef van de gids voor vermaak. Behendig klimt hij hoog in een palm en glijdt vervolgens soepel langs de takken omlaag alsof het een glijbaan is. Hij vertelt dat hij dolgraag naar Duitsland wil; hij heeft al ijverig geoefend en we raken aan de praat in een mengelmoes van steenkolen-Duits en Frans. We lopen verder langs grazende schapen en geiten, waar de vrouwen uit de gemeenschap voor zorgen.

Oude dadelbomen en water per quad

Uiteindelijk bereiken we de oudste dadelpalmgaarden. Deze bomen zijn door de decennia heen zo diep onder het stuifzand komen te liggen dat de kruinen nog maar net boven de duinen uitsteken. “Wel makkelijk plukken zo,” merk ik op. De gids knikt instemmend. De dadels van deze oude reuzen zijn heerlijk en hebben een stevigere, hardere schil. Inmiddels brandt de zon fel aan de hemel. Ik wikkel mijn sjaal om en controleer of mijn hoed goed blijft zitten. Omdat verschillende groepsgenoten geen water meer hebben, scheurt de neef met een quad af en aan om flessen water te brengen. Op de terugweg vindt Stefan van 7 jaar een mooi tak om een ritme te maken. Zijn moeder Jane moet van hem meedoen. Ze zet haar prachtige zangstem in en zingt een melodie die ons in de felle zon terug naar het basiskamp leidt. Terug bij de berm pakt Prajjwal zijn achtergelaten schoenen weer op en eenmaal bij het basiskamp lessen we onder een luifel onze dorst door liters water weg te drinken.

Het verbroken mycelium

Terwijl we bijkomen in de schaduw, vang ik flarden op van een gesprek over mycelium. Het ondergrondse schimmelnetwerk dat bomen en planten normaal gesproken met elkaar laat communiceren en voedingsstoffen laat delen. Ineens valt het kwartje over de eenzame palm van vanmorgen. Hij is niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk ontworteld. In een evenwichtig ecosysteem zou hij via dat schimmelweb in verbinding staan met zijn omgeving. Maar hier, omringd door intensieve monocultuur waar de bodemstructuur is verstoord, zijn die ondergrondse levenslijnen doorgesneden. De palm staat te midden van honderden bomen, maar moet zijn wortels in bittere eenzaamheid de diepte in boren om bij water te komen.

Tunesische gastvrijheid voor het vertrek

Dan wacht ons opnieuw een verrukkelijke lunch: malse kippenpoten, geurige couscous, knapperige briks (eierloempia’s) en verse salades. Op tafel staat natuurlijk het vertrouwde schaaltje met pittige harissa, tonijn en olijfolie om het verse brood in te

dopen. Na het eten maakt de groep zich op voor vertrek. De groep gaat lopen met de kamelen, maar de Nederlandse vrouwen mogen met de auto; een voettocht van twee uur bij 35 graden door het rulle zand zien we niet zitten. Het blijkt nog anders te lopen....

Achtbaan door de duinen

We stappen in een terreinwagen die zo hoog op zijn wielen staat dat we naar binnen moeten klauteren. Onze begeleider Tallel neemt dapper plaats bovenop de bagage in de open laadbak. Mieke geeft hem haar hoed. De chauffeur blijkt midden in de woestijn te wonen en stuurt de 4×4 met een vanzelfsprekend gemak over de duinkammen. We worden alle kanten op geschud. Als ik in het Frans opmerk dat de weg er waarschijnlijk elke dag anders uitziet, lacht hij breed: “Oui, les dunes!” De wagen duikt steil omlaag en klimt steil omhoog over bandensporen van eerdere doorkruisers. Net wanneer ik denk: wie laat er nu al die troep achter in de woestijn?, zie ik dat het onze eigen kampeerspullen zijn die al gebracht zijn met een eerdere rit.

Race tegen het onweer

Bij de overnachtingsplek aangekomen blijft Tallel bij ons waken. Vier vrouwen alleen in de woestijn achterlaten is voor hem ondenkbaar. Zodra de kok per quad arriveert, rijdt Tallel achterop mee terug. Ondertussen trekt de lucht angstaanjagend snel dicht en horen we in de verte donder rollen. Samen met de kok beginnen we als Nederlandse kampeervrouwen in allerijl de grote bedoeïenentent op te zetten. Met de naderende bliksemflitsen voelt het als een race tegen de klok. Een bedoeïenentent vraagt echter een heel andere techniek; prompt monteren we de stokken verkeerd om. Na een snelle correctie weten we het gevaarte overeind te trekken en scheppen we haastig zand op de flappen om het doek te verankeren, want tentharingen kennen ze hier niet. Precies op het moment dat de eerste dikke druppels vallen, tillen we alle tassen en slaapmatjes naar binnen en barst het noodweer los. Buiten adem delen de kok en ik een uitzinnige high five, we zijn dikke vrienden geworden zonder een woord van elkaars taal te spreken.

Kamelen in het avondgoud

Als de bui wegtrekt, klaart de lucht op. Aan de horizon zie ik de karavaan met onze wandelende reisgenoten naderen, kletsnat maar voldaan na de ontberingen van het onweer.

Er ontstaat even een gezellige chaos: iedereen zoekt droge kleren en de overige tenten moeten worden opgezet, waarbij de stokken van de andere twee tenten niet blijken te

passen. Terwijl iedereen uiteindelijk een slaapplek heeft gevonden, zakt de zon weg en tekenen de elegante silhouetten van de kamelen zich scherp af tegen een gloeiende, goudoranje hemel.

Overlevers van het zand: R’tem en Arta

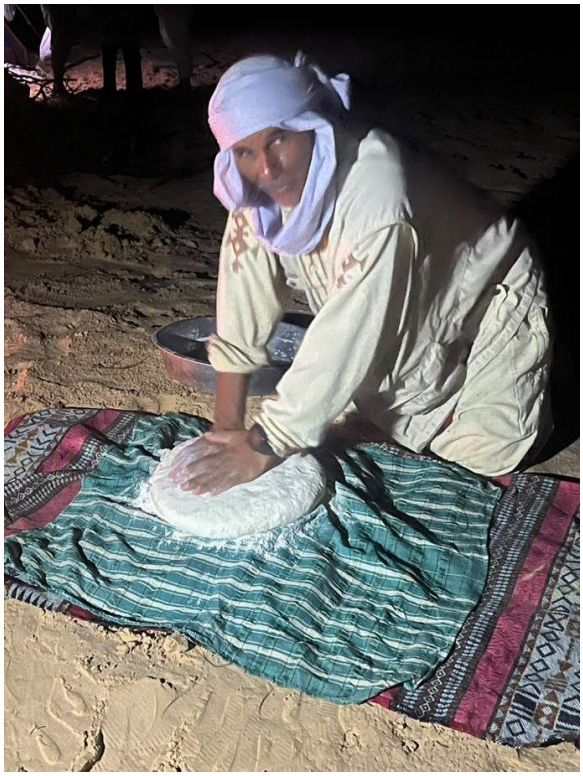
In de schijnbaar eindeloze leegte rondom ons kamp vallen twee taaie struiken op die dapper standhouden tussen de zandkorrels. Het zijn de Retama raetam (de witte woestijnbrem of R’tem) en de Calligonum comosum (Arta). De fijne twijgen van de R’tem weten het stuifzand feilloos vast te houden, en hoewel giftig voor consumptie, worden aftreksels traditioneel gebruikt voor wondverzorging. De Arta, met zijn groene gelede scheuten, vormt juist een belangrijke voedingsbron voor kamelen en dient als natuurlijke remedie bij maagklachten. ’s Avonds bewijzen ze hun grootste praktische nut: hun

dichte, droge hout vormt het ideale kampvuurhout dat langdurig gloeit zonder hinderlijke rook. Én om kleding op te drogen.

Zandbrood en trommels onder de sterren

Omdat een deel van de dekens en matrasjes nat is geregend, spannen we ze rondom het knisperende vuur om te drogen. Kareem, onze dj, draait opzwepende muziek en al dansend wapperen de jongelui de dekens droog. De kok bereidt een dampende pan macaroni met vlees en kruidige tomatensaus, terwijl een wijze oude man deeg kneed en het vakkundig gerolde brood legt hij tussen de hete, smeulende as van het sprokkelhout. Het resultaat is verbluffend: heerlijk knapperig zandbrood.

Rond 21.00 uur genieten we van de maaltijd, waarna ik rozig op mijn matje ga liggen in onze vakkundig opgezette tent. Buiten klinkt het feest nog lang door met trommels, fluiten en gezang van de mannen. Vriendelijk brengt iemand zelfs nog schijven verse watermeloen naar onze tent. Liggend op mijn matje voel ik het overal: zand in mijn oren, tussen mijn tanden en in elke naad van mijn kleren. Morgen hoop ik van harte op een douche voordat we de bus instappen, maar voor nu wiegt het ritme van de woestijn me zachtjes in slaap.

Spelen in het zand en helend water

22 september 2026

Ochtendglans en de kunst van het spelen

Als ik wakker word, zijn mijn tentgenotes al op. Het kamp baadt nog in volkomen rust. Zachtjes sta ik op; in de verte zie ik mijn drie metgezellen ieder in een andere richting naar de horizon wandelen. Die gloeit al zacht oranje: de belofte van een nieuwe zonsopgang.

Terwijl de mannen van het kamp al druk in de weer zijn, kruipen de andere reisgenoten een voor een hun tent uit. We genieten gezamenlijk van het ochtendlicht en wachten op het verse brood dat in het hete zand ligt te bakken. Om de tijd te doden maakt Hadi vergankelijke kunstwerken in het zand, terwijl Joe een verbluffend mooie zandbrug met een tunnel eronder bouwt. Als ik Joe vraag naar zijn intentie achter het bouwwerk, antwoordt hij ontwapenend: *"I wanted to play with sand."*

Het klinkt in eerste instantie eenvoudig, maar er schuilt een diepere laag onder. Ik merk op dat veel volwassenen verleren hoe ze moeten spelen, open en nieuwsgierig moeten zijn en simpelweg van het leven mogen genieten. Joe deelt daarop een kwetsbaar moment uit zijn verleden: een donkere periode van depressie door *collapse awareness*. Pas toen zijn dochter werd geboren en hij de aarde opnieuw door haar verwonderde kinderogen zag, leerde hij weer spelen en schoonheid ontwaren. *"Als grootmoeder mag je dat gelukkig nóg een keer meemaken,"* lach ik, *"maar dan puur de lusten en niet de lasten!"* Glimlachend lopen we naar de oude man die het dampende zandbrood uitdeelt.

Modderplassen in de Sahara

Na het ontbijt pakken we de spullen bij elkaar. De kampeerplek wordt brandschoon achtergelaten: alles gaat mee, en drie zakken met plastic en drinkpakken worden ter plekke verbrand. Hasan heeft tijdens het stoeien met de zevenjarige Stefan zijn enkel bezeerd. Gelukkig heeft Davida, die manueel therapeut is, zijn voet vakkundig behandeld, maar hij mag uit voorzorg op de kameel plaatsnemen.

Terwijl de karavaan achter de zandduinen verdwijnt, stappen wij vier dames in de gereedstaande terreinwagens. De terugrit is bizar. Door de zeldzame buien van gisteren zijn enorme, diepe waterplassen ontstaan. De chauffeur stuurt er behendig doorheen; het modderige water spat metershoog op, tot ver over de motorkap. Mensen reizen naar

het zuiden om de regen te ontvluchten, maar wij treffen plensbuien in de Sahara, een voelbare herinnering aan een ontregeld klimaat.

Bij het basiskamp Camp Les Insolites spoelen we onder een heerlijke douche het zand van ons af. Terwijl we in het café bijkomen, komt Hadi plotseling binnenwandelen. Hij is voor de hele troep uitgelopen: een stevige wandeling in de volle woestijnzon, waarmee hij net genoeg tijd wint om ook nog even onder de douche te springen.

De vergeten telefoon en het dadelveld

Wanneer iedereen verzameld is, stappen we in de bus om te vertrekken. Althans, dat is het plan. Als we de oprijlaan afgereden zijn, onstaat er pllotseling lichte paniek: Youssef is zijn telefoon kwijt. Tassen worden binnenstebuiten gekeerd, stoelen nagekeken en het kamp uitgekamd. Stefan ziet zijn kans schoon om aan het stilzitten te ontsnappen en verdwijnt vrolijk tussen de dadelpalmen om verse vruchten te plukken.

Uiteindelijk stapt Youssef met een grote glimlach de bus weer in: het toestel lag gewoon in het douchegebouw. Hij had eerder al lachend verteld dat zijn familie hem gekscherend 'Youssef Forgetful Mahmut' noemt, geheel terecht, zo blijkt maar weer. Opgelucht sluiten de busdeuren en trekken we op. Tot er opeens een blond krullend koppie vanuit de palmen op de weg af stormt: we zijn Stefan vergeten! Stefan maalt er

niet om. Behendig wipt hij naar binnen en deelt trots zijn zelfgeplukte dadels uit aan de reizigers.

Groene dromen en loslaten in Douz

Onderweg en tijdens de lunch in de oasestad Douz delen we onze reflecties op de woestijn. Ik vraag Denis of zijn vraag, of de Sahara ooit weer groen wil worden, is beantwoord. Hij knikt volmondig ja. Hij ziet voor zich hoe de uitgedroogde rivieren vanaf het zuidelijke Atlasgebergte opnieuw gevoed kunnen worden om uit te monden in Chott el Djerid, het reusachtige droogstaande bekken in Centraal-Tunesië. Historisch gezien klopt zijn gevoel met de geologische realiteit: tienduizenden jaren geleden, tijdens de zogeheten *Groene Sahara*-periodes, was dit bekken geen zoute woestijnvlakte maar een gigantisch prehistorisch zoetwatermeer (het *Megameer van Fezzan* of het oude Tritonmeer), gevoed door machtige rivieren vanaf de bergketens.

Denis vertelt dat hij over dit regeneratieve toekomstbeeld zat te peinzen in de bus. Toen hij opkeek, zag hij langs de weg zomaar een bord staan met de tekst: *'You can do it'*. Midden in een Arabisch- en Franssprekend land raakte die Engelse boodschap hem recht in het hart. *"Nou,"* grap ik, *"dan moet je binnenkort maar weer verhuizen, dit keer naar Tunesië!"*

Ook bij Ellis komt er iets dieps los. Denis vroeg haar vanmorgen naar haar dromen. Ze hield het eerst voor zich, maar de rauwe stilte van de Sahara blijkt een spiegel te zijn geweest voor de emotionele pijn van de afgelopen maanden. Terwijl de herinneringen opwellen en een reisgenoot troostend haar handen vasthoudt, stromen de tranen vrijuit. De zwaarte mag hier blijven, opgenomen door het zand. Opgelucht en merkbaar lichter droogt ze haar tranen; ze kan haar reis met hernieuwde ruimte voortzetten.

Zoutkristallen op Chott el Djerid

Na de lunch koerst de bus richting Chott el Djerid, de immense, glinsterende zoutvlakte. Aan de ene kant van de verhoogde weg liggen bassins voor zoutwinning, aan de andere kant lopen we een pad af naar plekken waar nog een laagje water staat. We waden er met onze blote voeten in. *"Zout water werkt helend!"* roept Hasan enthousiast, waarop ik lachend vraag of zijn verzwikte enkel nu spontaan genezen is. Vanaf de overkant klinkt luid gelach: Hadi en Boulos zijn met een flinke aanloop zó over het water gesprongen.

Denis tuurt over de oneindige vlakte naar de kale, rotsachtige heuvels in de verte. De schaduwen van de overdrijvende wolken werpen donkere patronen op de hellingen, precies alsof er weelderige bossen op de bergen groeien. Eenmaal terug in de bus laat Jane haar vondsten zien: een tas vol gigantische, schitterende zoutkristallen, waarvan we allemaal een handjevol meekrijgen als aandenken.

Van het zand naar het zwembad

We rijden de oasestad Tozeur binnen en strijken neer bij een oase van comfort: een sfeervol hotel met royale kamers, een weelderige tuin en een helderblauw zwembad. Terwijl velen direct het verkoelende water in duiken, nestel ik me op een stoel met een stabiele wifiverbinding om de afgelopen dagen in verhalen te vangen.

Rond half acht verzamelt de groep zich op het hoge terras dat uitkijkt over het zwembad. In de zwoele avondlucht reflecteren we op de tocht, waarna we aanschuiven bij een vorstelijk dinerbuffet vol verse salades, vis, stoofvlees, couscous en een kleurrijke parade aan gebakjes en zoete watermeloen.

Het contrast met de afgelopen nacht kan niet groter zijn: een zacht bed, airconditioning en een eigen badkamer in plaats van een slaapmatje tussen het stuifzand. Een dag die begon met spelen in het zand en eindigde aan het water; een reis die ons telkens weer herinnert aan de kracht van verwondering, het belang van loslaten en de onmisbare rol van water voor al het leven.

Waar water heilig is

23 september 2026

Fris ontwaken en de roep van oude rivieren

De wekker gaat om half zeven. Snel onder de douche: een heerlijk warme, krachtige straal en grote, zachte witte hotelhanddoeken. Het laatste zand van de Sahara spoelt uit mijn haar; ik voel me weer helemaal klaar voor een nieuwe dag. Het ontbijtbuffet is net zo overdadig als het avondeten van gisteren. Er staan verschillende soorten vijgenjam, een rijke notenspread, eieren, verse broodjes, pannenkoekjes, salade, olijven en zelfs yoghurt met cruesli. Omdat de tijd dringt en ik 's ochtends nooit een grote eter ben, houd ik het bescheiden: een pannenkoekje met vijgenjam en een eitje. Nog snel een sappig stuk watermeloen meegegraaid, en we lopen naar buiten waar een stoet 4x4's al met draaiende motoren klaarstaat.

De wagens brengen ons naar een spectaculair uitzichtpunt. Officieel stoppen we er alleen voor een snelle foto, maar we steken toch even over. Aan de overkant openbaart zich een indrukwekkend landschap van diepe erosiegeulen en droge rivierbeddingen die hier ooit stroomden. *"Soms komen ze nog tot leven,"* vertelt Elyes, *"als de regen met bakken uit de hemel valt."*

Het spookdorp van Tamaghza

Even later stoppen we hoog boven het dal en kijken we uit op de verstilde ruïnes van het oude bergdorp Tamaghza. Ooit een levendige gemeenschap, tot een ongekende natuurramp in 1969 toesloeg: het regende tweeëntwintig dagen onafgebroken. In een woestijnregio waar de kurkdroge aarde nauwelijks water absorbeert, leidde dit tot apocalyptische modderstromen en nietsontziende overstromingen. De traditionele lemen huizen van het eeuwenoude dorp losten letterlijk op in de vloedgolf of stortten met donderend geraas in.

Toch gaat de geschiedenis van deze plek vele millennia terug. De Berbers (Amazigh) vestigden zich hier ooit vanwege de permanente aanwezigheid van helder bronwater in een verder meedogenloze omgeving. In de Romeinse tijd werd de nederzetting uitgebouwd tot een strategische grenspost: *Ad Turres* (de torens), onderdeel van de befaamde *Limes Tripolitanus*, die het Romeinse Rijk beschermde tegen nomadische stammen uit de woestijn. Eeuwenlang woonden Berberse families hier tegen de rotswanden in huizen van leem, steen en palmtakken, levend van landbouw op vruchtbare terrassen.

De verborgen kloof en een reinigend bad

Onze tocht voert ons dieper het ruige Atlasgebergte in, vlak langs de Algerijnse grens. Tamaghza is de grootste bergoase van Tunesië, en het landschap is adembenemend ruig: diepe, door water uitgesleten canyons met grillige rotswanden in warme tinten oker en goud. Omdat Mieke een pijnlijke, gewonde teen heeft en niet door het water kan waden, blijf ik gezellig bij haar. Terwijl de rest van de groep de diepe kloof intrekt, neuzen wij rond in een lokaal souvenirstalletje.

In de diepte van de canyon openbaart zich intussen een groen mirakel: helder bergwater stroomt tussen de rotsblokken die zich dapper vastklampen aan de steile wanden.

Hasan en Joe laten deze kans niet aan zich voorbijgaan en nemen een verfrissende duik recht onder de waterval, zowel intern als extern gereinigd keren ze weer boven bij ons terug.

Het groene wonder van Chebika

Vanaf Tamaghza rijden we door naar Chebika, poëtisch bezongen als *Qasr el-Shams* (het Kasteel van de Zon). Dit oude, verlaten stenen dorp klampt zich vast aan de flank van een steile bergkam. Waar de kloof opensplijt, ontspringt een kristalheldere bron die als een groene levensader door een weelderig lint van dadelpalmen vloeit. Het contrast is bijna surrealistisch: aan de ene kant de meedogenloze, zonovergoten leegte van een uitgedroogde prehistorische zee en kale rotspunten, aan de andere kant het kalme kabbelen van bergwater en de intense frisheid van de oase. De oase functioneert als een rijk voedselbos vol vijgenbomen, abrikozen en dadelpalmen met weer geheel eigen variëteiten dadels. Tussen de bomen worden na de verzengende zomerperiode volop nieuwe groenten aangeplant; waar in Nederland het moestuinseizoen op zijn einde loopt, is hier juist de start van dit seizoen.

Commons avant la lettre

De bodem is bedekt met frisgroen gras, waardoor ik me als Hollandse direct thuis voel. Het water stroomt ingenieus door speciaal aangelegde stenen goten; door simpelweg een steen te verleggen, wordt de stroom verlegd naar een ander perceel. Na de dorre zandvlaktes van de Sahara voel je hier aan den lijve wat water teweegbrengt: water eren en diversiteit omarmen laat het landschap uitbundig floreren.

Joe vertelt dat de rondtrekkende nomaden bij toerbeurt voor de oases zorgden, een soort commons avant la lettre. Zo floreerden de oases en kon de groep die er een paar dagen doorbracht, eten wat ze nodig hadden. Er is ook een oud recht dat je overal waar je komt mag plukken wat je zelf op dat moment nodig hebt. Ik vind dat een mooi gebruik.

Granaatappelsap, zilver en een nuchtere boodschap

We trekken naar het dorp boven op de berg, vlak bij de oorsprong van de rivier. Terwijl het merendeel van de groep door de oude steegjes bovenlangs naar de bron wandelt, strijken Annelieke en ik neer voor een glas versgeperst granaatappelsap. Wat een verrukkelijke, dieprode smaakexplosie; ik knap er op slag van op! Zodra Mieke en Penny aansluiten, wandelen we op ons gemak onderlangs richting de bron.

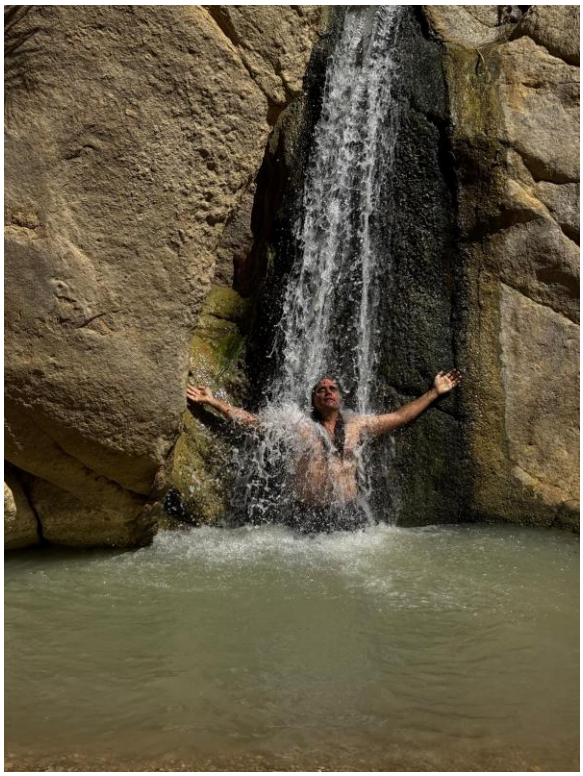

Er is water te koop bij het café

Een jongen van een souveniruitstalling schiet te hulp om ons de weg te wijzen. Hij maakt foto's van en met ons, maar zijn bedoeling wordt al snel glashelder: hij wil niet alleen sieraden verkopen, maar droomt er vooral van om door mij meegenomen te worden naar Nederland. Nuchter houd ik hem voor dat we een woningtekort hebben en dat een gouden toekomst allerminst gegarandeerd is. Om van onderwerp te veranderen, vraag ik naar zijn band met het water en of deze bron heilig voor hem is. Hij kijkt me bevreemd aan en antwoordt kurkdroog: *"Er is water te koop bij het café."* Zijn buurman mengt zich erin en informeert bezorgd waar mijn man toch is gebleven. Wanneer ik vertel dat die gewoon thuis in Nederland is, kijken ze me stomverbaasd aan. Gelukkig arriveert de rest van de groep net op tijd en lopen we gezamenlijk naar het café, waar onze reisleider Tellel ons trakteert op versgebakken dampende, knapperige Tunesische tonijnpizza. Een feestmaal.

Vrije kamelen op de zoutvlakte

Op de terugweg doorkruisen we opnieuw de oneindige leegte van het dode meer Chott el Djerid. Tussen de glinsterende zoutkorsten vallen groepjes kamelen op die ogenschijnlijk in het wild ronddwalen. Mij wordt uitgelegd dat deze dieren een half jaar intensief werken in de woestijn, waarna ze hier zes maanden lang vrij mogen uitrusten en grazen. Ze dragen inderdaad geen touwen om de poten. Langs het asfalt waarschuwt een verkeersbord voor overstekende kamelen. Een bord dat ik thuis alleen ken met silhouetten van koeien, herten of rendieren.

Oase-gastvrijheid en bloemenpracht bij Eden Palm

We komen aan bij Eden Palm, een prachtig landgoed en kenniscentrum gewijd aan de dadelpalm en het subtiele ecologische evenwicht van de oase. Tijdens de rondleiding door de rijke tuin worden we omringd door geurige bomen en uitbundige bloemen.

Tussen het groen vallen de vurige rode trompetbloemen van bloeiende granaatappelbomen (*Punica granatum*) op, naast schitterende fuchsia bogen vol *Bougainvillea*, vrolijke trossen verkleurende wisselbloemen (*Lantana camara*) en lichtrose bloesems van de Chinese roos (*Hibiscus rosa-sinensis*). Een weelderig kleurenpalet dat krachtig afsteekt tegen de droge aarde.

Dan wacht ons een lunch die de smaken van de regio viert, vergezeld van een reeks lokale dadelproducten en een rijke selectie dadeljams. Ik ontdek een verrassende nieuwe favoriet: een hartige, aromatische tomatensaus met flink wat knoflook. Onder het koele bladerdak vallen alle indrukken van de reis op hun plek: de veerkracht van de cultuur, het vernuftige oasesysteem en het rustgevende ritme van de woestijn.

We sluiten af met een demonstratie in het ambachtelijke atelier, waar ze laten zien hoe werkelijk alles van de palmboom wordt benut en verwerkt tot natuurlijke zepen en verzorgingsproducten op basis van dadelpitolie. Helaas: doordat ik al mijn geld al enthousiast heb uitgegeven aan souvenirs bij de vorige twee bergstops, moet ik de geurige dadelzeep deze keer aan mij voorbij laten gaan.

Pootjebaden en de kracht van de cirkel

Terug bij het hotel hebben we tot half zes de tijd voor onszelf. Henderieke ligt al in het verkoelende water wanneer Annelieke en ik bij het zwembad aankomen. Stefan duikt met zijn zwembril behendig naar de bodem en dartelt om Karim heen, die rustig zijn baantjes trekt. Omdat ik mijn badpak ben vergeten, houd ik het bij pootjebaden vanaf de rand, wat na zo'n stoffige dag al heerlijk verfrissend is.

Om half zes verzamelen we in een cirkel. Waar we de allereerste dag begonnen met het uitspreken van onze intenties, delen we nu de oogst van onze ervaringen. We openen de bijeenkomst door samen de Sanskriet-mantra *'Gaiama'* te zingen: een eenvoudige, zuivere manier om ons hart te verbinden met elkaar en met de aarde. Het is een ontroerend moment. Iedereen brengt een eigen perspectief mee, gekleurd door persoonlijke levenspaden en de maatschappelijke realiteit van het land van herkomst.

De rode draad die door alle verhalen weeft, is dankbaarheid en een diep gevoel van *belonging*, het besef ergens geworteld te zijn qua plek en qua community. Ik voel dat we als groep een vruchtbaar menselijk mycelium hebben gevormd, een fijnmazig netwerk waarin de transitie naar bioregionaal leven en werken tastbaar kan ontkiemen.

Helaas moeten Davida en Melissa ons al verlaten. Hun normale leven roept hen terug. We nemen afscheid en beloven elkaar online te ontmoeten bij de online bijeenkomsten van de Design School for Regenerating Earth, die ons hier bij elkaar heeft gebracht.

Dromen van weefdraden en wortels

We sluiten de avond af bij het royale dinerbuffet en trekken ons voldaan terug in de koele rust van onze hotelkamers. Nadat ik mijn blog online heb gezet, val ik in slaap met het warme besef deel uit te maken van een wereldwijde familie.

In mijn slaap droom ik van wortels en ondergrondse weefdraden. Draden die ons als mensen over continenten heen verbinden, voeden en veerkracht schenken. En ik voel helder onze gedeelde opdracht: diezelfde bedding en worteling moeten we ook borgen voor het landschap, de bomen en de planten om ons heen, zodat ook zij een volwaardige plek hebben om thuis te horen. Oases creëren, waar dan ook ter wereld, waar flora en fauna zich thuis voelen, kunnen rusten, herstellen en floreren.

Gebroken leidingen en de schaduw van fosfaat

24 september 2026

Zingen tegen de modderstromen

Na een ontspannen ontbijtbuffet pakken we rustig onze spullen. Om tien uur start de motor van de bus. Ik zit weer op mijn vertrouwde plek, vlak voor de energieke jongelui uit Libanon die met hun ritmische trommels en gezang de stemming er meteen in brengen.

We kunnen niet over de hoofdweg: die staat blank door de recente overstromingen. We wijken uit naar een alternatieve route die er net zo gehavend bij ligt. Brokken asfalt zijn weggeslagen en modder ligt in dikke plakken over het wegdek. Op een gegeven moment stuiten we op een gigantische plas water die de doorgang verspert. Assis, onze buschauffeur, geeft geen krimp. Behoedzaam en met meesterlijke stuurmanskunst manoeuvreert hij ons gevaarte dwars door de overstroming heen.

Feestmaal van een trotse moeder

Rond lunchtijd worden we verwelkomd bij de familie van Ali. Wat er op tafel verschijnt, is pure culinaire verwennerij: gescheurde pannenkoekjes bestrooid met kokos en amandelen, een rijke tulband van broodpudding met chocoladesaus, een dampende, kruidige bonen- en kikkererwtenstoof in tomatensaus, en delicate flensjes gevuld met notenhummus. Dit alles is met liefde bereid door Ali’s moeder. Als we haar naar buiten roepen, ontvangt ze met een stralende, ietwat bedeesde glimlach ons uitbundige applaus.

De oase en het zwaard van Stefan

Ali leidt ons trots rond over zijn landgoed. De bodem is bedekt met een dikke mulchlaag van versnipperde palmtakken, waartussen olijfbomen, granaatappelstruiken en vijgen welig tieren. Een aanhankelijke witte kat eist van werkelijk iedere reiziger een aai op. De tuin is opgedeeld in ingenieuze vakken met aarden dijkjes eromheen, zodat het irrigatiewater via goten over de percelen kan vloeien en de tijd krijgt om in te trekken. Het resultaat is een opvallend tapijt van frisgroen gras.

Tussen de bomen vindt zevenjarige Stefan een reusachtige, afgevallen palmtak die sprekend op een mammoettand lijkt. Na een vurig zwaardgevecht met zijn vader Denis verklaart hij de reuzentand tot ultieme trofee; hij sleept hem mee naar de bus, waar het gevaarte een ereplek krijgt in het bagageruim.

De gifader in het spoor

Dan neemt Ali ons mee naar de berg om de rauwe werkelijkheid van het gebied te tonen. Wederom heeft het water toegeslagen: een deel van de weg is weggespoeld, waardoor we met de bus door een rivierarm moeten waden. Geholpen door de aanwijzingen van Ali en een groep mannen die de pas bewaken, loodst Assis ons centimeters voorbij gevaarlijke rotsblokken. Wanneer de wielen weer vaste grond raken, klinkt er een luid gejuich door de bus.

We rijden de helling op tot aan een verlaten spoorlijn. Er rijdt geen trein meer; de rails liggen bedolven onder aangespoelde modder, zie ik. We volgen het spoor te voet door twee donkere tunnels. Ik heb het reisdoel even gemist en weet niet hoe lang deze tocht duurt, maar met water in mijn rugzak, stevige wandelschoenen aan en mijn hoed op het hoofd deins ik nergens voor terug. Biels voor biels stap ik voorwaarts in de kunst van het niet weten.

Sluipmoordenaar in de bodem

Voorbij de tunnels kijken we neer in een diepe rivierbedding. Ver beneden ons ligt een zware waterbuis die door de recente watervloed middendoor is gebroken. Ali wijst de boosdoener aan: vlak vóór deze breuk loost een fosfaatfabriek haar giftige afvalwater in de rivierbedding. Door de breuk stroomt dit zwaar vervuilde water nu rechtstreeks de toevoerbuis van de oase in. Het ravijn is te steil om af te dalen en de schade te herstellen. Het grijpt me naar de keel als ik denk aan de paradijselijke oase waar we net vandaan komen. Bomen en planten ogen nu nog krachtig en vitaal, maar de sluipmoordenaar baant zich al een weg door de bodem. Even verderop liggen de betonnen brokstukken van wat ooit een brug was. Een klein zwart-wit vogeltje, een witkruintapuit, vliegt plotseling op en strijkt nieuwsgierig neer op een kale rotsrichel boven ons, alsof hij zwijgend getuige is van het menselijk onvermogen.

Grauwe stenen en verwaarloosde acacia's

Weer terug in de bus zetten we koers richting de kust. Terwijl we door provinciesteden rijden, dringt de schaduwzijde van het binnenland zich op: kilometers aan onafgewerkte, ongepleisterde huizen van ruwe, bruine bouwblokken. Toch bruist het er van het leven; kinderen spelen op stoffige straathoeken, wasgoed wappert aan stalen betonijzers en her en der staat een verweerde auto geparkeerd. Overal ligt zwerfafval in ontstellende hoeveelheden opgehoopt. Langs de wegen staan plantsoenen vol grillige, schots en scheef gegroeide acacia's. Ooit door het Franse koloniale bestuur aangeplant als snelle vergroening, maar ecologisch gezien sluiten ze nergens bij aan. Ze leveren nauwelijks bruikbaar brandhout en wortelen zonder functie in het landschap. Niemand lijkt om de bomen te geven; de struiken fungeren vooral als trieste opvangnetten voor rondwaaiend plastic.

De oneindige leegte en de scheve balans

Urenlang doorkruisen we weidse, desolate vlaktes tussen getande bergketens. Dit zijn oude geologische bekken, duizenden jaren geleden uitgestrekte zoetwatermeren toen de Sahara nog groen en waterrijk was, nu droge zout- en leemwoestijnen.

We stoppen op een plek die op de Sahara lijkt om even uit te rusten. Het is er prachtig, met veel bloemen.

Wat me opvalt zodra we weer in de kilometerslange olijfboommonoculturen terechtkomen, is de totale afwezigheid van weelde: nergens zie je statige landgoederen of luxe villa's. De pijnlijke sociaaleconomische werkelijkheid van Tunesië tekent zich hier af. Terwijl de rijke elite zich terugtrekt in mondaine kuststeden en de opbrengsten van de fosfaatmijnen en olijven naar de hoofdstad vloeien, blijft het binnenland berooid achter.

Baken in de nacht

Tegen de avond stoppen we bij een eenvoudig wegrestaurant waar uitsluitend mannen welkom blijken bij het sanitair. Gelukkig hoef ik niet. We vervolgen onze weg over een asfaltlint dat door kuilen en verzakkingen meer wegheeft van een hobbelig karrenspoor; de zandpaden van de Sahara voelden comfortabeler. Buiten zakt de schemering over het landschap. Aan de paarse hemel licht een bijna volle maan op. Een baken in de nacht, dat precies vol zal zijn tijdens onze gezamenlijke slotbijeenkomst.

Als we moe en vermoeid aankomen bij het hotel, wacht ons een buitengewoon luxe diner. Achter elkaar krijgen we soep, salade, brik, een pepermix (heet!!!), pasta met tonijn, vis met patat en fruitsalade. We kunnen vanwege de vermoeidheid en het late uur maar een deel van het geweldige diner op. Dan kunnen we in onze gezellige hotelkamer met smal bed voor 2 en uitzicht op de zee onze dag afsluiten. Ik droom van gezamenlijke projecten en de geboorte van iets nieuws. Wat dat zal zijn, zal zich gaan ontvouwen.

Het geheugen van het water

25 september 2026

Zeezicht en een overdadig ontbijt

De zon staat om zeven uur al hoog aan de hemel als ik mijn ogen open. Annelieke heeft vanuit bed de zon al zien oprijzen uit de zee. Het is een fantastische hotelkamer. Piepklein, maar met een uitzicht dat smaakt naar langer blijven. Helaas trekken we na het ontbijt direct weer door. Gelukkig resteert er nog wat tijd om samen over de boulevard te wandelen. Lokale vissers maken in de vroege ochtendkoelte hun houten boten vaarklaar; ze zwaaien vriendelijk en groeten ons in een mengeling van Arabisch en Frans. Op een opgerolde stapel visnetten heeft een moederpoes haar nestje met pluizige kittens geïnstalleerd. Er lopen hier sowieso opvallend veel katten rond.

Economische groei of welzijn van mensen

We zijn keurig op tijd terug voor het ontbijt, dat dit keer bestaat uit ‘maar’ vijf gangen: vers stokbrood met vijgenjam, romige halva, notenpasta, een spiegelei geserveerd op een kruidige tomaten-peperprut, een pain au chocolat, een zoete reuzendonut en tot slot een dunne crêpe, vrolijk versierd met chocoladesaus en smarties. Bij de receptie raak ik in gesprek met Elyes, een student economie die in het hotel werkt. We filosoferen over economische groei. Hij vertelt gepassioneerd hoe zijn land decennialang is leeg getrokken voor puur commerciële belangen, terwijl echte vooruitgang toch over het welzijn van mensen en de gemeenschap zou moeten gaan. Hij ergert zich zichtbaar aan de vloedgolf van goedkope prullaria die de lokale markten overspoelt: spullen waar eigenlijk niemand echt behoefte aan heeft. Precies wanneer het gesprek de diepte ingaat, roept de toeter van de bus ons naar het vertrek.

Een levend ecosysteem tegen de tractor van de buurman

We rijden naar het land dat al generaties lang door de voorouders van onze gids Elyes wordt bewerkt. Elyes deelt zijn droom voor deze plek: hij wil de monocultuur doorbreken door actieve biodiversiteit te stimuleren en innovatieve wateropvang te combineren met traditionele irrigatie. Hij legt uit dat grond hier niet per vierkante meter wordt verhandeld, maar per olijfboom. Omdat de bodem bezaaid ligt met grove kiezels, heeft hij met zorg comfortabele paden van zand en stenen aangelegd, geflankeerd door stenen goten voor de waterverdeling.

Op het terrein is een bescheiden eenkamerwoning gebouwd. Voor het huis ligt een ondergrondse cisterne die elk spatje kostbaar regenwater opvangt. Rondom de tuin heeft hij een stevige stenen muur opgetrokken. Op Miekes vraag of die dient om wilde dieren buiten te houden, antwoordt Elyes met een grijns: *"Nee, die muur staat er puur om de buurman met zijn tractor buiten te houden!"* Alleen zo blijven zijn kwetsbare, jonge aanplantingen beschermd tegen rücksichtsloos ploegen.

De meditatieve boerenloop

Zijn tuin is een oase van diversiteit in wording: tussen de klassieke olijfbomen groeien vlezige *Aloë vera*, prikkelige wilde asperges, rijen schijfcactussen (*Opuntia*), jonge granaatappelboompjes, een zilverachtig bloeiende woestijnalsem (*chih*), een jonge acacia en een markante cilindrische cactus. Langs de randen liggen composthopen van gesnoeide olijftakken en voedzame mulch van aangespoeld zeewier. In de hoek fungeert een groot waterreservoir als verdeler voor de irrigatiegoten, terwijl buiten de omheining een natuurlijke overloopvijver onder een schaduwrijke boom ligt. Kikkers kwaken vrolijk tussen de waterplanten en vissen happen naar muggenlarven; met een beetje geluk strijken er straks ook libellen neer.

Bij het waterreservoir tilt Elyes twee zware emmers op en demonstreert de *'meditatieve boerenloop'*: een repeterende beweging die niet alleen het land voedt, maar ook het lichaam traint en de geest tot bedaren brengt. Stefan en Prajjwal pakken de uitdaging meteen op en stappen even later geconcentreerd met volle emmers water door de tuin. Joe vult aan dat de bouw van het ecologische huisje mede mogelijk is gemaakt door een gulle gift van een vriend van Penny uit Californië. Nu de financiële basis er ligt, verschuift de focus volledig naar het bouwen van een gemeenschap en het opzetten van regeneratieve projecten.

Eenzame bomen op een kale akker

Wanneer we over het aangrenzende land van de buurman teruglopen naar de bus, wordt het contrast pijnlijk zichtbaar. De boeren hier ploegen hun grond elke drie maanden rigoureus om om ieder sprietje 'onkruid' te vernietigen. De olijfbomen staan strak in het gelid, minimaal vijftien meter uit elkaar. Omdat bomen in een monocultuur vatbaarder zijn voor ziektes en plagen, probeert men kruisbesmetting te voorkomen door maximale afstand te bewaren.

Het doet me direct denken aan de schorskeverplagen in het Duitse Harzgebergte, waar eentonige sparrenbossen massaal het loodje legden. Het is de tragische, omgekeerde logica van industriële landbouw: men creëert een kunstmatige monocultuur, en wanneer het verzwakte systeem kwetsbaar blijkt, worden de bomen veroordeeld tot eenzame opsluiting om epidemieën te beteugelen. Deze olijfbomen voelen wezenloos en eenzaam. Afgesneden van een gezond ondergronds netwerk kunnen ze met geen enkele buur communiceren. Geen vogel zingt, geen krekel tjirpt. Er groeit geen grassprietje; er liggen slechts kale, zonverbrande stenen.

De vele gezichten van water

In de schommelende bus keer ik terug naar de centrale vraag die ik deze reis meenam: wat betekent water voor ons gezelschap uit verschillende culturen? Is het heilig, praktisch of helend? Ik denk aan Youssef, die zich regelmatig met uiterste toewijding en concentratie wast. Een ritueel dat spirituele reiniging ademt, maar op hete dagen ook simpelweg zorgt voor een helder hoofd. Ik zie Joe en Hasan weer voor me, die als serene sculpturen onder de waterval stonden, en Denis, die door de Sahara is geroepen om de opgedroogde rivieren vanuit de bergen opnieuw te laten stromen om het prehistorische meer in Centraal-Tunesië te doen herleven.

Opgaan in het landschap

Na een lichte lunch met knapperige salades in Dar Ammar praat ik verder met Claire en Mieke. Claire haalt warme herinneringen op aan een bergmeer waar ze vroeger met haar ouders kampeerde en een ansichtkaart naar haar grootouders schreef. Nog altijd peddelt ze jaarlijks met een kajak over het rimpelloze water. De diepe stilte van het water en de omringende wouden en bergen geven haar telkens het gevoel volkomen samen te vallen met het landschap; een recente foto met die oude ansichtkaart in haar hand verbond heden en verleden in één tijdloze seconde.

Als kind niet mogen spelen in water

Even later schuif ik aan bij Prajjwal. Hij vertelt openhartig dat hij geen enkele spirituele of religieuze connectie met water voelt; hij noemt zichzelf nadrukkelijk seculier. Zijn jeugd in India was doordrenkt van bijgeloof: elke tegenslag werd door zijn bezorgde moeder toegeschreven aan goddelijke onvrede. Terwijl hij dit vertelt, slaat hij met zijn vuist op zijn andere hand om zijn opmerking kracht bij te zetten: *"Nee mam, mijn knie ligt open omdat ik hard van mijn fiets ben gevallen!"* Dat scherpe besef van oorzaak en gevolg dreef hem de wetenschap in. Tot zijn twintigste mocht hij van zijn moeder niet eens

zwemmen uit angst voor onheil. Het zorgeloze spelen in het water heeft hij als kind volkomen gemist.

Toch begrijpt hij de bioregionale visie van Joe Brewer en de *Design School* feilloos. Juist vanuit zijn wetenschappelijke en ecologische blik ergert hij zich aan schijnheiligheid: hoe kun je een rivier als de Ganges heilig verklaren en er dagelijks ceremoniën aan wijden, terwijl je er tegelijkertijd tonnen giftig industrieel afval en plastic in dumpt? Echte eerbied voor een levensader toont zich niet in rituele woorden, maar in het respecteren en zuiver houden van het ecologische web waarvan we allemaal afhankelijk zijn.

Godin Africa en verdwenen wouden

We arriveren bij het archeologisch museum van El Djem. Hier ligt een welvarende Romeinse stad blootgelegd, met als pronkstuk een uitgestrekte villa vol adembenemende mozaïekvloeren die de eeuwen hebben getrotseerd. Het vakmanschap is fenomenaal; duizenden gekleurde steentjes vormen levendige taferelen van ongekende precisie.

Elyes leidt ons naar het beroemde mozaïek van de godin Africa. Hij legt uit dat de Romeinen, buitenstaanders, ooit de naam *Africa* gaven aan deze noordelijke provincie, een term die later op het hele continent werd geplakt. Zelf voelt hij zich primair Mediterraan, geworteld in de cultuur van de Middellandse Zee. Het sluit naadloos aan bij de bioregionale gedachte die Joe en Penny uitdragen wanneer zij Noord-Amerika aanduiden als *Turtle Island*: politieke grenzen zijn menselijke constructies die voorbijgaan aan de natuurlijke stroomgebieden.

Samen met ornitholoog Prajjwal bestudeer ik de mozaïeken met dieren. We herkennen hazen, herten, purperreigers, leeuwen, eenden en panters. Een weemoedig gevoel bekruipt ons: rond 300 na Christus was dit landschap een mozaïek van dichte eiken- en dennenbossen, vruchtbare struwelen en open graslanden vol stromende beken.

Van graanschuur naar dorre steppes

Noord-Afrika was de graanschuur van het Romeinse Rijk. De verwoestijning en het verdwijnen van grote zoogdieren waren echter geen natuurlijk noodlot, maar het directe gevolg van eeuwenlange menselijke overexploitatie: meedogenloze houtkap voor

scheepsbouw en brandstof, grootschalige ontbossing voor graanmonoculturen, overbegrazing en de massale jacht op wilde roofdieren voor de arena's. Wat ooit een levend bos was, verwerd door menselijk ingrijpen tot een dorre steppe.

Gladiatoren en dromedarissen bij het amfitheater

Dan komt Tellel en die maant ons te verzamelen. We gaan naar de bus die ons naar de volgende locatie brengt: het kolossale amfitheater van El Djem, een Romeins Colosseum dat bijna onaangetast boven de moderne stad uittorent. Stefan heeft zijn zwaarden mee, gedragen door zijn ouders. In de arena wordt duidelijk waarom. Hij heeft zijn vader Denis uitgedaagd voor een duel. Terwijl we nippen aan verfrissende drankjes, wandelt er vanuit het niets een dromedaris de straat in. Pal erachter tuft een man op een oud brommertje die het dier zachtjes voortduwt. Het dier sloft op zijn dooie akkertje over de straatstenen en maakt totaal geen haast. Het tafereel werkt op mijn lachspieren: een man die zijn dromedaris uitlaat in het hart van de stad! Moet hij de uitwerpselen eigenlijk ook opruimen net als wij in Nederland, vraag ik me hardop af? En hoe groot zijn die poepzakjes dan wel niet, formaatje pedaalemmerzak met een flinke schep erbij? Het oogt bizar, totdat ik bedenk dat wij in Europa in onze historische binnensteden ook gewoon paardenkoetsen laten rondrijden. Zoveel verschilt het eigenlijk niet.

Rondom het plein snuffelen we langs souvenirwinkels vol ambachtelijke mozaïekjes. Henderieke koopt een tableau met een fijn ingelegde boom, en Prajjwal deelt een lokaal gebakken brood uit aan de groep. We genieten van de schaduw onder een bloeiende fuchsia bougainville, tot de bus ons weer roept.

De rivier die door ons stroomt

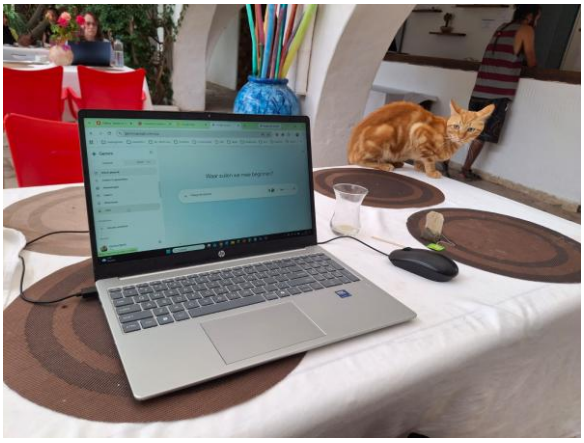
Terwijl de zon langzaam wegzakt en de hemel oranje kleurt, denk ik na over mijn eigen wortels met water. Als kind voer ik met mijn ouders op een bootje en dook ik in de

plassen zodra de motor stilviel. Als kleuter schaatste ik al over de dichtgevroren vaarten naar het buurdorp, apetrots. Mijn vader droomde van lange winterse schaatstochten zoals hij die vroeger zelf maakte, maar door de opwarming van de aarde zijn die tochten er voor ons nooit meer gekomen. En wanneer ik naar zwemles ging, zwaaide mijn oma me steevast bemoedigend toe vanaf haar balkon.

Is water voor mij heilig? Misschien niet in de traditionele, religieuze zin, maar wel in existentiële verbinding. Al twintig jaar wandel ik elke ochtend met mijn hond langs de Laak, het riviertje achter ons huis. Ik zie het water kolken na hoosbuien en verstild liggen onder zomers bomenpluis; ik zie jong grut opgroeien en 's winters zwanen, eenden en meerkoeten samenscholen in een enkele open ijswak. Aan het water lees ik de seizoenen af en voel ik de gezondheid van het landschap.

Oeroud, diep weten

Deze reis door Tunesië heeft die band verder verdiept. Als mensheid moeten we de arrogantie laten varen dat wij de natuur naar onze hand kunnen zetten. De bomen, de aarde en het water dragen een oeroud, diep weten in zich dat wij zijn vergeten. We hoeven alleen maar stil te zijn en opnieuw te leren luisteren. Buiten schijnt de maan, bijna vol en stralend. Morgen wacht ons een welkome rustdag voordat we aan de driedaagse conferentie beginnen en nieuwe deelnemers aanschuiven. Het voelt passend dat de maan daarna weer afneemt: een tijd om naar binnen te keren, ervaringen te delen en de nieuwkomers mee te nemen in ons weefwerk van grond, bomen en levend water.

Na een lange dag schrijf ik mijn blog en na het diner zingt Jane een paar liedjes. Prajjwal laat zijn danskunsten zien, en voor we het weten, danst de hele groep samen met de crew van de locatie. Een heerlijke manier om even stoom af te blazen voor de bijeenkomst.

Gathering to birth the Mediterranean Hub

27, 28 en 29 September 2026

Tunisia

Ontmoet het gezelschap (II)

Joe

Penny

Prajjwal

Ralph

Henderieke

Rawane

Denis

Boulos

Jane

Annelieke

Hadi

Zied

Elyes (initiatiefnemer)

Karim

Heide Maria

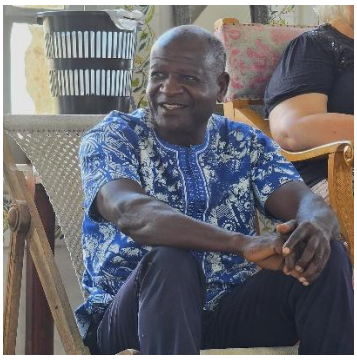
Youssef

Katja

Arafet

Konkankoh

Nita

Igor

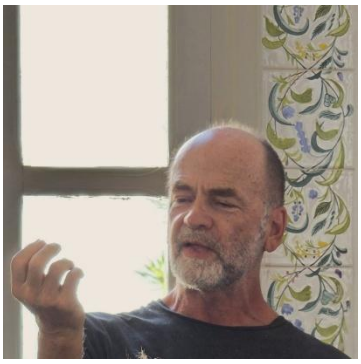
Mieke

Sandra (schrijfster)

Mariana

Walt

Safouan

Bree

Claire

Hassan

Stefan

Talal (reisleider)

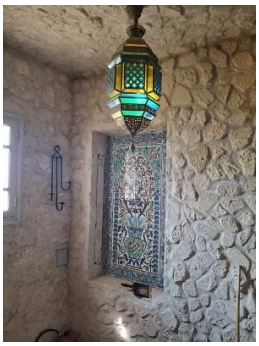
Azziz (buschauffeur)

Een cirkel binnen een cirkel

Het stof van de weg en de zaal
Als de motor van onze bus na dagen van hobbelige zandpaden en overstroomde wegen definitief stilvalt bij een kasteel aan de kust, voelt de overgang bijna gewelddadig. Buiten ruist de Middellandse Zee zachtjes tegen de kust waar flamingo's op ranke poten in het water waden. Binnen wacht ons het prachtige interieur van een beroemde weeffamilie en een kring van reizigers met vermoeide ogen en stof in het haar, aangevuld met deelnemers die zojuist zijn aangekomen uit Portugal, Montenegro, Tunesië en Canada.

De ware oorsprong van extractie
Joe Brewer leidt de bijeenkomst gedurende de komende drie dagen. We beginnen met een kennismakingsronde met onze zojuist gearriveerde, uitgebreide familie. Annelieke begeleidt dit met behulp van levenskaarten, neergelegd in een prachtige spiraal in het midden van de cirkel. Joe houdt de zaal een historische spiegel voor die het gewicht in de ruimte plotseling onmiskenbaar maakt. Het Middellandse Zeegebied is geen neutraal decor; het is de bakermat van de wereldwijde extractie. Waar het Amerikaanse continent een koloniale erfenis van vijfhonderd jaar torst, draagt deze binnenzee millennia aan veroveringen, rijken en handelsroutes mee in haar getijden. In het veertiende-eeuwse Venetië werd het dubbel boekhouden vastgelegd, snel gevolgd door de eerste vennootschappen op aandelen. Daarmee werd het fundament gelegd voor het moderne kapitaal, dat financieel gewin definitief loskoppelde van de levende bodem.

De aanhoudende greep van afhankelijkheid
Een brok schiet in mijn keel als ik naar onze lokale gastheren kijk. Het formele Franse koloniale bestuur mag dan op papier voorbij zijn, het systeem zit nog altijd diep in de haarvaten van het land geweven. Buitenlandse bedrijven domineren nog steeds cruciale sectoren, met name de olijf- en dadelteelt, terwijl grondstoffen naar het noorden stromen en het binnenland berooid achterblijft. Decennia van structurele exploitatie hebben niet alleen het land uitgeput; ze hebben ook de innerlijke soevereiniteit van de mensen aangetast. Wanneer generaties opgroeien met het besef dat hun thuis als een wingewest wordt behandeld, brokkelt het vanzelfsprekende gevoel van eigenaarschap langzaam af.

De kwestie van medeplichtigheid
In Nederland hoor je vaak het gemakzuchtige oordeel dat gemeenschappen in de Arabische wereld geen verantwoordelijkheid nemen en blijven hangen in een slachtofferrol. Maar nu ik de diepte van deze ontworteling met eigen ogen heb gezien, word ik overmand door een scherpe schaamte over mijn eigen Europese privileges. Nederland heeft immers fors bijgedragen aan diezelfde imperiale machinerie, zij het niet hier in Tunesië, maar wel in Indonesië, Suriname en het Caribisch gebied. Tegelijkertijd zoekt mijn Nederlandse aard naar praktische openingen: hoe kan deze cirkel worden doorbroken? Hoe kunnen lokale mensen het eigenaarschap herwinnen, de randen van de Sahara vergroenen en zich losmaken van verre conglomeraten die aan het einde van de keten de marktprijzen dicteren? Ik besef heel goed hoe comfortabel zo'n afstandelijke probleemoplossende blik is. Heling vraagt tijd, en een verwond landschap heelt niet sneller dan de zielen van de mensen die er wonen.

Een eeuwenoude aanwezigheid op de heuvel
Op de tweede dag van de bijeenkomst reizen we af naar een 2.500 jaar oude olijfboom. Met de herinnering aan mijn eerdere ontmoeting met een oude boom tijdens deze reis in gedachten, nader ik hem vol stille verwachting. De pure schaal van zijn overlevingskracht tart elk voorstellingsvermogen: deze boom stond er al toen Rome Carthago met de grond gelijkmaakte, hij leefde tijdens de dagen van Christus en doorstond de komst van koloniale legers. Zodra ik onder zijn bladerdak stap, vallen me direct de natuurlijke holtes tussen de massieve, verwrongen wortels op, die uitnodigen om te gaan zitten. Leunend tegen de stam met mijn handpalmen op de schors, sluit ik mijn ogen.

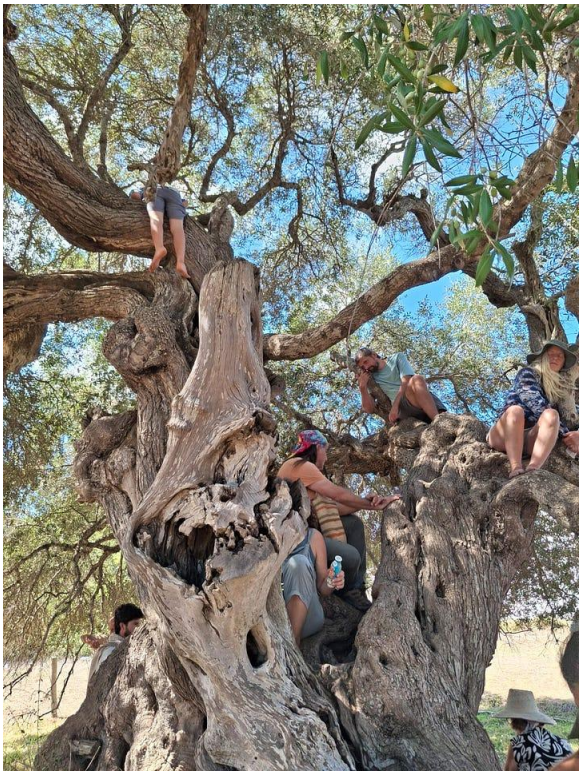

Echo’s door de millennia heen

Een opeenvolging van beelden trekt door mijn bewustzijn als fragmenten uit een archieffilm: een eeuwenoud handgemeen waarbij een zware tak wordt afgehakt; handelsschepen die af en aan varen over de nabijgelegen zee waar de heuvelrug op uitkijkt; en een elegante Romeinse villa rondom de boomgaard, ingelegd met stenen mozaïeken. Dan volgt het geraas van een monsterlijke muur van zeewater. De villa wordt verwoest en later vervangen door een veel soberder stenen onderkomen, dat mettertijd eveneens tot ruïne vervalt, totdat recente handen een haag van kleurrijke lantana's rond de open plek planten.

Geworteld rentmeesterschap

Terwijl ik dieper meebeweeg met de boom, voel ik hoe zijn wortels diep in de ondergrond reiken en zich tegelijkertijd wijd vertakken door de bovenlaag van de aarde. Omdat er geen andere oude olijfbomen naast hem staan, vraag ik me af of hij zich eenzaam voelt, maar het gevoel dat terugkomt is er een van immense heelheid en vrede. Hij neemt een beschermende houding aan tegenover de struiken, het wilde kruid en de kleine planten die rond zijn stam gedijen. Misschien is dit wel de stille taak die van ons als mensen wordt gevraagd: zo diep geworteld staan in onze eigen grond dat we als vanzelfsprekend zorg dragen voor het leven om ons heen. Deze boom heeft overleefd omdat vijfentwintig eeuwen lang menselijke handen ervoor kozen om hem te verzorgen. Hoewel hij door de eeuwen heen geteisterd is door blikseminslagen en snoeibijlen, staat hij hier: geduldig, heel en wijs.

De golf van 365 na Christus

Historische bronnen bevestigen later de fysieke werkelijkheid achter deze beelden. Toen in juli van het jaar 365 na Christus de aarde openscheurde en een catastrofale tsunami langs de Noord-Afrikaanse kust raasde, bleef deze olijfboom, beschut op zijn heuvelrug dertig meter boven de zeespiegel, gespaard voor directe zoutwatervergiftiging. De

menselijke catastrofe beneden was echter totaal. Langs de kust werden de kades, pakhuizen en pekelbassins van Neapolis door de golven verzwolgen, waardoor de vitale aanvoerlijnen van olijfolie en graan naar Rome van de ene op de andere dag stilvielen. Het landgoed verloor zijn economische levensader doordat het imperiale exportmodel letterlijk in zee werd gespoeld. Het Romeinse gezag verdween niet van het ene op het andere moment, maar deze ramp luidde wel het begin van het einde in. Binnen een eeuw namen de Vandalen de controle over, gevolgd door de Byzantijnen en uiteindelijk de islamitische dynastieën. Terwijl bestuurders, gouverneurs en legioenen vertrokken, bleven de lokale boeren op de terrassen achter. Heersers wisselden en talen veranderden, maar de boom bleef geworteld in dezelfde aarde, in leven gehouden door generaties die zijn olie simpelweg nodig hadden om te overleven.

Geladen doeken vol intentie

Naast de oeroude stam nemen we deel aan een oud gezamenlijk ritueel. Ieder van ons krijgt een vierkant lapje eenvoudig katoen. We leggen de stof tegen de schors en houden in gedachten ons persoonlijke gebed vast, waarmee we het doekje laden met onze intentie. Vervolgens lopen we in stilte rond de stam, onze vingers in elkaar verstrengeld met de opgevouwen stof in onze gesloten handpalmen. In mijn doekje rusten een klein takje en een stukje schors dat ik van de grond heb opgeraapt. Het voelt nederig om deel uit te maken van een eerbetoon dat al ontelbare generaties lang op deze bodem wordt voltrokken. Hier staan we, mensen uit vijf verschillende hoeken van de wereld die elkaar zo makkelijk met wantrouwen hadden kunnen bekijken, samen bewegend rondom een gedeeld middelpunt.

Stilte op de terugweg

Vlak voor ons vertrek wil ik de boom een geschenk teruggeven. Ik heb een stuk rozenkwarts bij me en leg deze in een holte van de boom. Het voelt passend om hem een steen van liefde en spiritualiteit te schenken. We stappen in de bus en rijden in volkomen stilte terug naar het kasteel. Iedereen draagt een eigen geschenk mee dat onder de takken is ontvangen, of het nu gaat om een vastberadenheid, een nieuw perspectief of een open vraag. Na het middagmaal hervatten we het werk aan de vormgeving van de Mediterrane Hub.

Een gemeenschappelijke basis vinden
Ik bied mijn excuses aan voor het feit dat ik een Europeaan ben, maar deel tegelijkertijd wat er diep in mij leeft: “Laten we ons verankeren in wat ons verbindt, in plaats van wat ons scheidt. We zagen in Rawanes film hoe je de pure schoonheid van de levende wereld kunt ervaren, zelfs onder het oog van surveillance-drones, en hoe onze groep mensen uit zulke uiteenlopende landen een familie kan vormen. Dat levende besef is het werkelijke zaadje voor dit mediterrane netwerk. Regeringen vallen en politieke grenzen lossen op, maar de levende Aarde en onze verwantschap blijven altijd bestaan.”

De stemmen uit de vier windstreken
We splitsen ons op in vier groepen om te bespreken wat de verschillende landen nodig hebben en wat zij willen inbrengen in de Mediterrane Hub. Het oostelijke Middellandse Zeegebied spreekt via Libanon. Rawane vertelt over het aanleggen van gemeenschapstuinen en het vastleggen van de natuurlijke wereld terwijl militaire vliegtuigen boven hun hoofden cirkelen. Op haar geboortegrond is het verzorgen van de bodem een daad van spiritueel overleven tegen de vernietiging in. Ze brengt de realiteit van de ontheemde teler ter sprake: hoe zorg je voor het land als je voorouderlijke akkers achter militaire linies liggen of bezaaid zijn met blindgangers? Wanneer de fysieke grond je wordt ontzegd, trekt het rentmeesterschap zich terug in het innerlijk, in het bewaren van zaadvaste rassen in aarden potten en in het opleiden van kinderen in ecologische geletterdheid, zodat herinneringen langer standhouden dan oorlogen.

De realiteit van moderne monoculturen
Vanuit het westen ontkrachten onze Portugese collega's de idyllische pastorale mythe van het Zuid-Europese platteland. Ruim zeventig procent van de regionale olijfproductie in de Alentejo is overgenomen door enorme buitenlandse landbouwbedrijven. Zij maken gebruik van intensieve irrigatie, zware mechanisatie en diepe grondwaterboringen die de waterreserves razendsnel uitputten om goedkope consumptieolie te produceren. Kleinschalige boeren die regeneratief willen werken, belanden in een juridisch schemergebied, puur omdat ze afhankelijk zijn van niet-geregistreerde waterputten. Vanaf de noordelijke flank brengen deelnemers uit Montenegro en de Balkan de herinneringen aan recente burgeroorlogen mee.

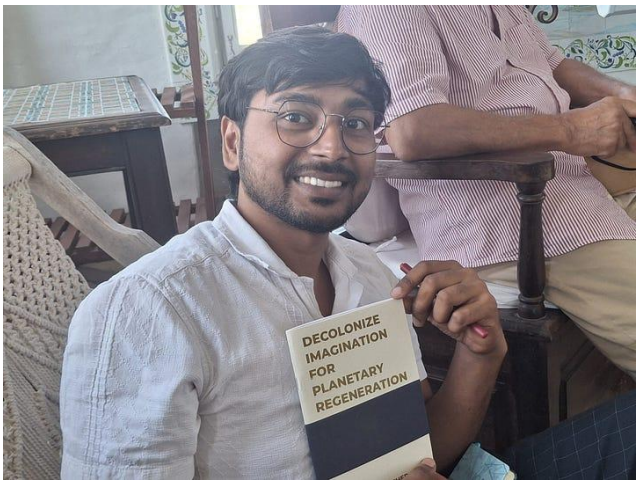
Zij begrijpen de lange adem die nodig is om scheuren in gemeenschappen te helen, en stellen voor om met zeilschepen zaden, praktische kennis en mensen over het water te vervoeren, zonder vast te lopen in belemmerende consulaire visumprocedures. In het zuiden beschrijven onze Tunesische gastheren de kwetsbaarheid van hun stedelijke voorzieningen, waar intense hittegolven er onlangs toe leidden dat de drinkwatervoorziening in steden volledig stilviel. We praten door tot de avond valt. Iemand houdt zelfs een lampje vast zodat Youssef zijn aantekeningen kan voorlezen. Na het delen van de ervaringen uit de vier windstreken wacht ons in de tuin opnieuw een heerlijk diner.

Rumi en de zee
Op de laatste ochtend daalt er een vanzelfsprekende, gegronde rust over de zaal neer. Iemand deelt een passage van Rumi: we hebben te lang langs de rand van de oceaan gelopen, terwijl we onze gewaden angstvallig ophielden om onze zomen droog te

houden; het is tijd om naakt te duiken, duizend keer dieper. Dit citaat zet de toon voor heldere, werkbare afspraken: we richten technische werkgroepen op om watersystemen in kaart te brengen, leren samen hoe we gebiedsgericht kunnen mappen, starten een werkgroep voor educatie en evenementen, spreken af om maandelijks virtueel bijeen te komen en beloven elkaars verhalen levend te houden.

Een boek van plant en papier
Elyes overhandigt aan elke bioregionale groep een prachtig, door hemzelf met de hand gebonden boekwerk. De kaft voelt ruw, vezelrijk en levend aan onder mijn vingers. Een kunstenares heeft het papier met de hand geschept, waarbij vezels van afgevallen palmbladeren zijn vermengd met versnipperde bureaucratische formulieren van lokale overheidsinstanties. Het werkt als een stil, poëtisch heroveren van zeggenschap: de starre taal van institutioneel beleid gecomposteerd tot een vruchtbare bodem voor levende verhalen.

De overkant van het bad
En dan is er Prajjwal, de Indiase veldornitholoog die ons de hele reis haarscherp wees op elke vogel die ons pad kruiste. In de intimiteit van de groep vertelde hij hoe zijn overbezorgde moeder hem tijdens zijn jeugd altijd had verboden om in het water te stappen. Op deze laatste ochtend heeft hij, dankzij de geduldige zweminstructies die Annelieke hem eerder deze reis gaf, voor het eerst in zijn leven zelfstandig van de ene kant van het hotelzwembad naar de andere gezwommen. Een volwassen man een levenslange angst voor water zien overwinnen raakt me dieper dan welk formeel beleidsplan of strategiedocument dan ook.

De betekenis van een cirkel binnen een cirkel
Terwijl we onze koffers inpakken en afscheid nemen van reisgenoten die als vreemden binnenkwamen en als familie vertrekken, klinkt het refrein dat de Libanese jongeren onderweg zongen zachtjes na in mijn gedachten: ‘we are a circle within a circle, with no beginning and never ending’. Het beeld tekent zich plotseling haarscherp voor me af. De Middellandse Zee is geen waterbarrière die drie continenten van elkaar scheidt. Het is een reusachtige wieg, een gedeeld bekken van blauw water, omringd door geteisterde, trotse landen. Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten delen, ondanks eeuwen van strijd, imperiale littekens en verdorde valleien, exact hetzelfde atmosferische systeem, hetzelfde klimaat en dezelfde grondwaterspiegel.

Mijn hoop voor de komende decennia is dat deze kusten elkaar over het blauwe water heen weer de hand reiken in waarachtig partnerschap, precies zoals wij elkaars handen vasthielden rondom de oude olijfboom. Niet gestuurd door institutionele formats of Brusselse subsidies, maar gedragen door een oprechte erkenning van onze wederzijdse kwetsbaarheid.

Het is het leven zelf, in al haar rauwe veelzijdigheid. Het is het gonzen van militaire drones in de zomerse hitte én de witkruintapuit die onverstoorbaar zingt op een dorre rotspunt. Het is de chemische afvoer die een afgelegen bergkloof bevuilt én het geurige feestmaal dat een trotse moeder met liefde bereidt voor vreemdelingen. Het is de diepe rouw om wat door imperiale heerschappij is verbroken, én de onverwoestbare kracht van wortels die diep in de donkere aarde blijven reiken, koppig op zoek naar water.

Al die dingen. En meer.

Meer Informatie

Nederland:

Bioregional Learning Centre North Sea Delta

Tunesië:

Dar Emmima (Permaculture & Demonstration Farm, Chebba)

Internationaal:

Design School for Regenerating Earth

Over de schrijfster:

sandrabarth.nl